

ОБЛІК ТА КОНТРОЛЬ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ: ІСНУЮЧІ ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

© Москалюк Г.О., 2012

У статті проаналізовано стан дебіторської заборгованості на українських підприємствах, розглянуто проблемні питання обліку та контролю заборгованості підприємства, а також надано можливі напрямки їх вирішення.

The article contains analysis of condition of receivables on Ukrainian enterprises, problems in accounting and control of receivables and possible means of its decision.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У сучасних умовах господарювання одним з найбільш складних і суперечливих питань українського обліку можна вважати облік дебіторської заборгованості, що пов'язано із загостренням проблем неплатежів. Нажаль, нині господарюючі суб'єкти передусім вирішують власні проблеми замість виконання фінансових платіжних зобов'язань перед партнерами. В поглиблення платіжної кризи вносить свою частку і неврегульованість бюджетної системи, що стосується несвоєчасної оплати державних зобов'язань, які здійснюються за рахунок бюджету. Певною мірою цей факт пов'язаний із впливом світової економічної кризи, проте в нашій країні негативні тенденції підсилюються ще й поганою організацією обліку та незадовільним станом контролю в середині підприємств за виконанням договірних зобов'язань.

Зрозуміло, що незалежно від причин виникнення дебіторської заборгованості уникнути її неможливо. Тому підприємству необхідно шукати шляхи ефективного управління дебіторською заборгованістю, зокрема вдосконалення бухгалтерського обліку взаєморозрахунків, організація ефективної та дієвої системи внутрішньогосподарського контролю тощо.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Дослідженням проблем організації обліку розрахунків з дебіторами у різні роки займалися такі вітчизняні науковці, як М.Д. Білик, Ф.Ф. Бутинець, І. Буфатина, Б.І. Валуєв, С.Ф. Голов, В.І. Єфіменко, В.М. Костюченко, М.В. Кужельний, Ю.Я. Литвин, О.В. Лишиленко, В.Г. Лінник, В.Я. Плаксієнко, В.В. Сопко, К.С. Сурніна, Н.М. Ткаченко та багато інших. Разом з цим, треба відмітити, що має місце багатоаспектність дослідження, яка зумовлена складністю і різноманітністю суб'єктів та об'єктів розрахунково-платіжних відносин. Все це вплинуло на суперечливий характер нормативних документів, а також на рівень розробок окремих теоретичних і практичних аспектів бухгалтерського обліку та контролю дебіторської заборгованості.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасні умови господарювання потребують від керівництва українських підприємств вирішення цілої низки нерозв'язаних облікових проблем. У першу чергу мова йде про:

- пошук ефективних шляхів управління заборгованістю;
- вдосконалення теоретичних і методичних аспектів класифікації та відображення заборгованості в обліку та звітності;
- невизначеність обліку простроченої і безнадійної заборгованості та її рефінансування;
- впровадження ефективної системи внутрішнього контролю заборгованості;
- узгодженість українського обліку з положеннями МСФЗ;
- питання гармонізації обліку дебіторської заборгованості за ПСБО-10 [1] та податковим законодавством тощо.

Ці та інші аспекти обліку та контролю дебіторської заборгованості в Україні залишаються дискусійними та потребують подальших наукових досліджень.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження та розробка практичних аспектів удосконалення діючої практики обліку та контролю дебіторської заборгованості на промислових підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. В економічно розвинутих країнах заходу нормальним вважається доля дебіторської заборгованості в активах підприємства біля 20 %. Про такі показники на підприємствах України можна лише мріяти. Як свідчать статистичні дані, фактичний розмір дебіторської заборгованості на більшості вітчизняних підприємств складає не менш 50 %. Зрозуміло, що на фоні наявного зростання загальної суми дебіторської заборгованості підприємств у країні (рис. 1), ситуація критична.

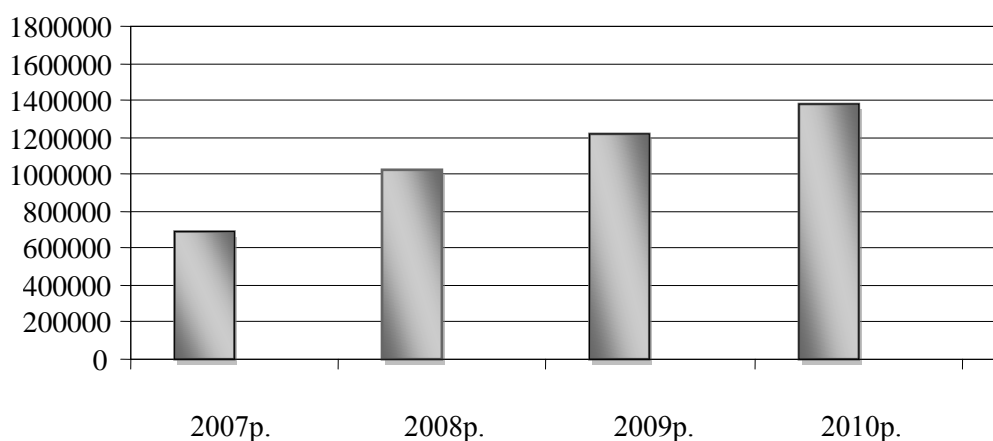

Рис. 1. Динаміка дебіторської заборгованості на підприємствах України у 2007 - 2010 роках

Все це вказує на необхідність оптимізації, мінімізації дебіторської заборгованості та подальшого наукового удосконалення управління нею, яке, на нашу думку, можливе лише через удосконалення окремих управлінських функцій, зокрема, обліку та економічного контролю.

Розрахунки з контрагентами мають динамічний характер, а тому потребують постійного контролю і впливу з боку управлінського персоналу у загальній системі менеджменту підприємства. Ця діяльність нерозривно пов'язана з обробкою великих потоків економічної інформації, яка значною мірою залежить від ефективності системи обліку на підприємстві. Адже для нормального управління і функціонування треба мати достовірну і своєчасну інформацію про стан дебіторської заборгованості, законність, підтверджуваність господарських операцій.

Отже, облік та контроль дебіторської заборгованості є одним з ключових завдань у вирішенні проблем, що виникають під час поточного управління підприємствами, у тому числі з позиції оптимального співвідношення між ліквідністю та прибутковістю.

Облік та контроль тісно пов'язані, але, на нашу думку, доцільним буде окремо розглянути проблемні та дискусійні питання щодо дебіторської заборгованості в обліковому та контрольному контексті. Далі на підставі проведеного аналізу стане можливим окреслити основні шляхи вирішення проблем в цій царині, що фактично існують на українських промислових підприємствах.

До проблемних питань в обліку дебіторської заборгованості віднесемо такі:

– Нормативно рекомендована форма бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості не враховує специфіки даного активу, що зумовлює наявність різних ознак його класифікації і велику кількість методів оцінювання. А рекомендовані для використання облікові реєстри не передбачають накопичення інформації про розрахунки з дебіторами різного рівня деталізації і узагальнення даних. Це зумовлює неможливість отримання інформації про дебіторську заборгованість в обсязі і вигляді, достатньому та потрібному для управління та проведення аналізу розрахунків з дебіторами, зокрема, аналізу заборгованості в цілому з метою прогнозування ймовірності настання платіжної кризи, складання рекомендацій щодо її попередження тощо. Отже, потребує додаткової розробки та удосконалення нормативне забезпечення та організація обліку дебіторської заборгованості на підприємстві.

– Наявні невирішені проблеми відображення в обліку довгострокової дебіторської заборгованості, оцінки поточної дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи та послуги, а також відсутність в обліку деталізації та співвідношення різних видів дебіторської заборгованості у загальній їх структурі. Ці питання методичного блоку облікової системи ще й досі не вирішені.

– Проблеми зближення бухгалтерського обліку сумнівної та безнадійної дебіторської заборгованості та обліку її для цілей оподаткування. Хоча законотворці і наполягають, що з введенням у дію Податкового Кодексу України [3] податковий облік було якомога більше наближено до бухгалтерського обліку, але, як показує практика, проблеми їх взаємозв'язку, протиріч та розбіжностей залишилися і досі. Про це свідчить, наприклад, досліджені О.М. Колесніковою наявні відмінності в порядку формування резерву сумнівних боргів у бухгалтерському обліку та обліку для цілей оподаткування [4].

– Як показали наші дослідження фінансової звітності 25 промислових підприємств Одещини, на практиці резерв сумнівних боргів не створюється приблизно у 80 % установ, при тому що проблемна дебіторська заборгованість наявна у кожній з них.

На нашу думку, серед проблемних питань у системі внутрішнього контролю дебіторської заборгованості можна виділити такі:

– Проблема оплати дебіторської заборгованості (рефінансування) та визначення допустимого рівня засобів, які вилучаються на дебіторську заборгованість. Нині промислові підприємства дуже невпевнено використовують основні форми рефінансування – факторинг, облік векселів, форфейтинг тощо, а їх застосування могло б забезпечити значне прискорення трансформації дебіторської заборгованості у грошові кошти.

– Застосовування у вітчизняних умовах традиційної за кордоном методики аналізу дебіторської заборгованості не завжди доцільно через відсутність необхідного обсягу вірогідної і доступної інформації щодо розрахунків з різними дебіторами. Крім цього, загальна криза неплатежів, характерна для сучасної української економіки, змушує сумніватися в об'єктивності, своєчасності і корисності отриманих результатів аналізу. Використання вітчизняних методик не дає змоги однозначно оцінити стан дебіторської заборгованості, а також ступінь його впливу на фінансово-господарський стан підприємств.

– Відсутність на більшості промислових підприємств структурного підрозділу чи особи, до обов'язків, якого(ї) входило б здійснення всебічного контролю за станом системи обліку на підприємстві. Мова йде про відділ внутрішнього контролю (аудиту), структуру, завдання та функції якого визначає кожне підприємство виходячи з особливостей власної діяльності. До основних завдань подібного відділу, серед іншого, входило би здійснення контролю за проблемною дебіторською заборгованістю.

Так, в економічній літературі можна зустріти подібні рекомендації. Наприклад, М.Д. Білик пропонує створити відділ спеціально для контролю за дебіторською заборгованістю [5, с. 34-35]. Такий крок, на думку автора, повинен посилити контроль за заборгованістю та сприяти її зменшенню. Не спростовуючи самої ідеї створення подібного підрозділу, ми допускаємо його існування. Але з метою уникнення зайвого перенасичення кадрами, перевитрачання різних ресурсів потрібно обов'язково обґрунтувати доцільність створення цілої служби. Це можливим є лише за необхідності на великих підприємствах. І для цього необхідно провести певні розрахунки, детально проаналізувати стан та обсяги дебіторської заборгованості, визначити структуру проблемних боргів, зіставити витрати на створення та функціонування відділу з очікуваними результатами від його роботи, підібрати відповідні кадри тощо. Унаслідок таких дій має сформуватися рішення керівництва стосовно того, чи доцільно створювати цілий відділ, чи вистачить однієї (декількох) осіб для здійснення координації дій відповідного персоналу у загальному, єдиному відділі внутрішнього контролю (аудиту) підприємства.

– Необхідність розробки пакету робочих документів контролера для організації ефективного процесу контролю дебіторської заборгованості. Така документація повинна відповідати об'єктивним умовам функціонування та специфіки діяльності підприємства, а також уможливлювати отримання усієї необхідної достовірної інформації про стан об'єкта та співставлення її з плановими (нормативними).

Вважаємо, що основними рекомендаціями щодо вдосконалення системи обліку та контролю дебіторської заборгованості можуть бути наступні:

1. Розробити комплекс заходів щодо:
 - по-перше, пошуку можливих шляхів збільшення кількості покупців і замовників підприємства з метою зменшення масштабу ризику несплати боргів;
 - по-друге, постійного моніторингу потенційних дебіторів (оцінювання фінансового стану та платоспроможності, ринкової репутації, іміджу тощо).
2. Створювати резерв сумнівних боргів та зазначити порядок його визначення в обліковій політиці підприємства.
3. Своєчасно здійснювати контроль за співвідношенням дебіторської і кредиторської заборгованості. Значне перевищення фактичної дебіторської заборгованості створює загрозу фінансовій стабільності підприємства і робить необхідним залучення додаткових джерел фінансування. Також впроваджувати в практику управління лімітування дебіторської заборгованості як у загальних обсягах, так і у розрахунку на одного дебітора (існуючого чи потенційного) і періодично переглядати граничні суми. При цьому потрібно визначити оптимальний розмір дебіторської заборгованості, яка б надлишково не іммобілізувала фінансові ресурси підприємства і не створювала б перепон для можливості забезпечення безперебійного процесу постачання, виробництва, реалізації та розрахунків підприємства за своїми зобов'язаннями.
4. Контролювати стан розрахунків з дебіторами, у тому числі за простроченими заборгованостями. При цьому своєчасно виявляти такі види дебіторської заборгованості, які є недопустимими для підприємства (наприклад, прострочена заборгованість контрагентів понад три місяці). Для організації контролю можливим є використання робочого документу контролера «Результати перевірки даних про реалізацію продукції у розрізі покупців» (табл. 1).

Таблиця 1

Результати перевірки даних про реалізацію продукції у розрізі покупців
за _____ 20__ року

№	Покупець					Кількість замовлень	Інформація про реалізацію продукції									Кореспонденція рахунків				Інформація про оплату				Примітки
	назва	країна	місто	прізвище менеджера	дата початку взаємин		договір поставки			видатковий документ			податкова накладна			за даними підприємства		за даними перевірки		дата		№ платіж. документу	сума, грн.	
							дата	№	сума, грн.	дата	№	сума, грн.	дата	№	сума, грн.	дебет	кредит	дебет	кредит	по договору	фактично			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25

Посада, ПІБ перевіряючого _____

Запропонований у табл. 1 документ дозволяє:

- по-перше, акумулювати дані про своєчасність відвантаження продукції, оформлення первинних документів, відображення в обліку;

- по-друге, аналізувати стан розрахунків з дебіторами разом із виявленням різної за строками непогашення заборгованості;
- по-третє, сформулювати висновок щодо доцільності подальшої роботи з певним покупцем на підставі попередніх поставок і своєчасності його оплати тощо.

5. Систематично проводити інвентаризацію заборгованості, при цьому підприємству слід розробити схему заходів для проведення інвентаризації розрахунків із покупцями, наприклад, у такий спосіб, як на рис. 2. Дотримуючись запропонованої схеми, ми пропонуємо форму документа (табл. 2), за допомогою якого можна виявити фактичний стан розрахунків у розрізі окремих дебіторів, його аналіз та своєчасне реагування на можливі відхилення. Унаслідок цього підприємство активізує роботу відповідної служби щодо повернення наявних боргів і уникнення потенційних у майбутньому.

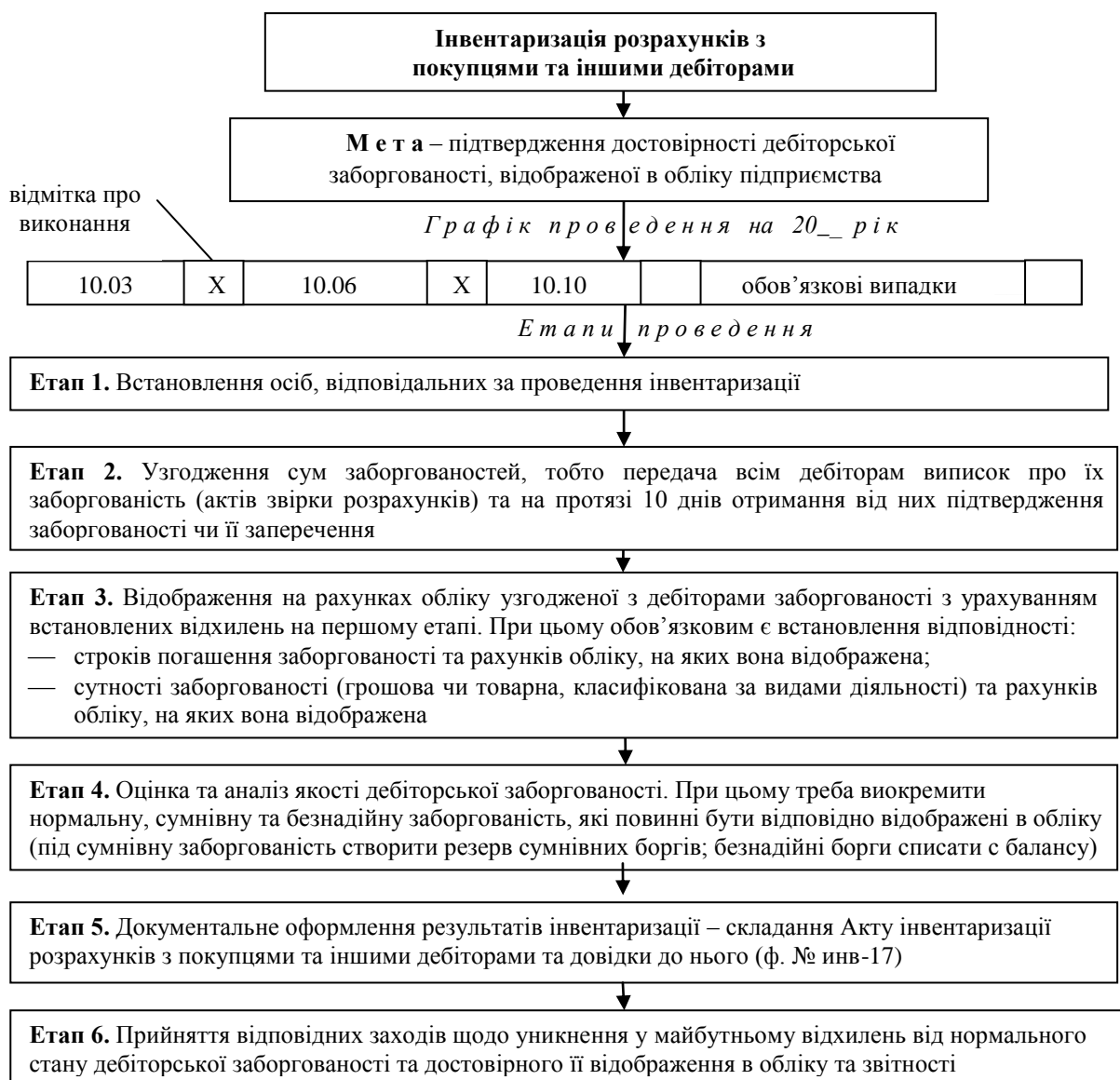

Рис. 2. Схема заходів для проведення інвентаризацій розрахунків з дебіторами

Таблиця 2

Аналіз дебіторської заборгованості у розрізі дебіторів

№ п/п	Назва дебі- тора	Фактичний стан дебіторської заборгованості					Виставлені претензії					Кількість прострочених місяців оплати					Примітки		
		дата виникнення	вид (аванс, бартер, забезпечена векселем тощо)	сума, тис. грн	документ (назва, №)	за які цінності	дата	документ	результат (признані вдхилені)	кореспонденція		0 - 1	1 - 3	3 - 6	6 - 9	9 - 12		поверх 12	
										дебет	кредит								
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	

З метою контролю за правильність проведення та організації інвентаризацій розрахунків з дебіторами можливим є використання робочого документу контролера «Тест контролю правильності проведення інвентаризації» (табл. 3), який дозволить узагальнити інформацію про порушення, що можуть бути на підприємстві під час організації та проведення інвентаризацій. У подальшому цей документ може буде використаний для прийняття відповідних заходів щодо усунення виявлених недоліків і вдхилень.

Таблиця 3

Тест контролю правильності проведення інвентаризацій розрахунків із дебіторами

№	Елемент вибірки	Порушення (+ / -)											Примітки
		інвентаризації розрахунків взагалі не проводяться	відсутність підписів членів інвентаризаційної комісії у документації	достовірність наявних виправлень не підтверджена підписами членів комісії	відсутність необхідних реквізитів у зазначених розрахункових документах дебіторів	відсутність прописом кількості натуральних показників	акти звірок з дебіторами, що додаються до актів інвентаризацій, не містять обов'язкових реквізитів чи взагалі відсутні	складені інвентаризаційні описи не відповідають встановленим вимогам	відсутність відображення результатів інвентаризацій (вдхилень) в обліку	відсутність виділення заборгованості за строками непогашення	невірне відображення у звітності, зокрема, наведена заборгованість не розгорнута у балансі	інше	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14

Посада, ПІБ перевіряючого _____

6. Створення відділу внутрішнього контролю (аудиту) чи, якщо він наявний, то відокремлення особи (сектору) у відділі, у відповідальність якої входило б контролювати за сумнівною та безнадійною заборгованістю. Серед іншого до його

завдань слід віднести усі запропоновані вище заходи щодо покращення системи управління, у тому числі контролю дебіторської заборгованості.

Висновки і перспективи подальших розробок. Таким чином, на підставі проведеного дослідження можна зробити такі основні висновки.

1. На сьогоднішній час склалася ситуація, коли на підприємствах ураховуються величезні суми дебіторської заборгованості, а діючі заходи керівництва щодо її погашення залишаються неефективними та не дають потрібного результату. Отже, не виникає сумніву необхідність подальших пошуків удосконалення системи управління дебіторською заборгованістю в цілому і, зокрема обліку та контролю.

2. Шляхами подолання наявних проблем в обліку та контролю дебіторської заборгованості визнано: створення резерву сумнівних боргів, моніторинг потенційних дебіторів, систематичне проведення інвентаризації розрахунків, відокремлення особи чи сектора у відділі внутрішнього контролю, відповідального за стан розрахунків із дебіторами тощо.

3. У роботі запропоновані схема заходів для проведення інвентаризацій розрахунків, а також форми робочих документів контролера щодо організації внутрішнього контролю дебіторської заборгованості на підприємстві.

Вважаємо, що запропоновані у статті практичні рекомендації поліпшать діючу систему обліку та контролю дебіторською заборгованістю на підприємствах України.

У якості подальших розробок може бути розробка напрямків удосконалення гармонізації обліку дебіторської заборгованості за ПСБО та податковим законодавством.

1. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 «Дебіторська заборгованість», затв. Наказом Міністерства фінансів України від 08.10.99 р. № 237 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0725-99>

2. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

3. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-IV: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>

4. Колеснікова О.М. Проблемні питання обліку резерву сумнівних боргів в контексті Податкового кодексу України // Ефективна економіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/index.php?operation=1&iid=772>

5. Білик М.Д. Управління дебіторською заборгованістю підприємств // Фінанси України. – 2003. – № 12. – С. 24-36.